

Mezőtúr az alföldi városhálózatban – településfejlesztési vázlat

Nagy Gábor–Nagy Erika
SZTE GFK, Szeged

Bevezető gondolatok

Az alábbi tanulmányban két dologra teszünk – kevés reménnyel kecsgetető – kísérletet. Egyik oldalról megpróbáljuk Mezőtúr gazdasági (és azt ezt kiváltó, vagy erre reagáló) társadalmi változásainak néhány fontosabb csomópontját megragadni, s utalni a változások hatására a város fejlődésére. Másik oldalról feltárni, hogy Mezőtúr pozíciója hogyan és miként alakult a hazai – kiemelten az alföldi – városhálózatban az idők során? A feladat megoldását segíti, de egyben nehezíti is, hogy számos szerző – köztük e fejezet írói is több alkalommal – tett kísérletet különféle módszerek alkalmazásával és tematikák mentén e kérdés megválaszolására, s az eredményeik közel sem mutatnak egybeesést! Mégis, úgy véljük, nem haszontalan és tanulságok nélküli az alábbi áttekintés, mert egyúttal azt is az olvasó szeme elé tárja, hogy eltérő korokban eltérő jellemzők hordozták azokat a kulcsfontosságú információkat, melyek adott esetben fel-, vagy éppen leértékelték egy-egy település elírt eredményeit, meghatározták pillanatnyi karakterét. Jelen állás szerint (2015 végén) újra fordulóponthoz érkezhetünk. A globális válság vége felé a hazai gazdaság (és talán a társadalom) fejlődése is új irányt vehet, s ismét új indikátorok kerülhetnek elő a városok helyzetének, sikerességének, versenyképességének, megújuló-, vagy alkalmazkodóképességének mérésére.

De hogyan is jutottunk idáig?

A városi lét kezdetei

A legkorábbi ismereteink a hazai városi hálózatról a Dunától keletre nem korábbiak, mint az érett feudalizmus időszaka a török hódítás előtt. A hazai írásbeliség ekkora ért el egy olyan szintet, amely már lehetővé teszi a történeti településkutatók számára a térbeli és időbeli összehasonlító vizsgálatok elvégzését. Kubinyi András (Befuszky, 2001) és Blazovich László (1985) munkái nyomán tudjuk, hogy a városi jellegű központok hálózata az akkori Alföld területén jóval ritkásabb, mint a Dunától nyugatra, vagy a Felvidéken, annak ellenére, hogy a honfoglalás után kialakult településhálózatot a 15. század végére mind a tatárjárás, mind az előrehaladó pusztasodás megritkította. A mai Mezőtúrt Túr néven a Körösök vízrendszerére felülvízű városok sorába illeszkedve látjuk, Debrecennel, Gyulával, Csanáddal egy hierarchiaszintbe sorolva, ami 15–20 mesterség jelenlétét feltételezi a helyi társadalomban. Mezővárosi rangját korán, már a török kor előtt megszerezte.

A 19. század első évtizedeiben történik meg a „megváltkozás”, azaz a felszabadító harcok utáni feudális berendezkedés megerősödését követően a város képes a földesúri kötöttségek alóli felszabadulásra, megpedig saját anyagi erőforrásai felhasználásával (Bellon, 1996). Jogállását tekintve rendezett tanácsú város, a városhierarchia harmadik szintjén,³ viszont nincs járási székhely szerepe, ezért intézményhálózata csak részlegesen épülhet ki. A korszakban a legnagyobb horderejű gazdasági változás a rideg állattartás háttérbe szorítása és a szántóföldi növénytermesztés előretörése. (Részben ez az átrendeződés eredményezi a tanylvágy besűrűsödését a külső határzónák parcellázása révén.)

A „gabonakonjunktúra” ugyan már a napóleoni háborúk idején is megjelenik, ám a termények tömeges szállítási nyers, vagy feldolgozott formában az 1850-es évekől kiépülő vasúti hálózat teszi lehetővé.⁴

Ez a konjunktúra előbb a két-, majd háromnyomásos gazdálkodási rendszer, végül a vetéscorgó elterjedését ösztönzi, ami a korábban vízjárta területek ármentessé tételével együtt a táj karakterének alapvető átalakulását hozza magával. A legelőterületek visszaszorulnak a rossz földminőségű peremekre, a tájat a táblás rendszerű szántók urálják, miközben az erdők, nádasok, vízborította térszínek kiterjedése minimálisra zsugorodik (Bellon, 1996).

A dualizmus évtizedeiben – az utolsó(?) fénykor

E folyamat következménye a városi népesség további növekedése, mely 1869-re már meghaladja a 20 ezret.⁵ Bár 1825-höz képest további közel 25%-os népességgyarapodás történt Türoen, a növekedés üteme már nem kiugró az Alföldön belül sem, így a rangsorban is visszább lép a város a 18. helyre, Vecserc és Jászberény közé. A század végi állapotot bemutató városhierarchia-vizsgálatok (Beluszky, 2010; Beluszky-Győri, 2005; Gál, 1996) eredményei nagyrészt hasonló folyamatokra utalnak. Az általános városhierarchiában Mezőtúr középvárosként jellemezhetjük, mely ekkor még elsődlegesen mezővárosi karakterekkel bír.

Mezőtúr a 20. század elején saját lakosságának ellátásán túl nagyon mérsékelt „jelentőség-többlettel” bírt, további 3000 főre terjedtek ki a központi funkciói. A centrum (középfokú) funkciók ugyan jelen vannak a városban, ám ezek fajlagos mutatói nagyon alacsonyak. Beluszky Pál és Győri Róbert számításai alapján a városi funkciók sűrűsége mélyen a városi átlag alatti Türoen (5. leginkább kedvezőtlen helyzetű város csoport), ami már kedvezőtlenebb Karcag, Kisújszállás, Szarvas, Jászberény, Orosháza, vagy éppen Szentes hasonló mutatójánál is.

A városi funkciók nagyságrendje és minőségi mutatói alapján képzett komplex mutató szerint Mezőtúr a középvárosok (III. kategória) körén belül a hiányos

funkciókkal bíró alcsoport (III. 2.) része és a hazai városállásban nagyjából a 100. helyet foglalja el, míg az Alföldön nagyjából a 25. – Kisvárdá és Szarvas közé ékelődve.⁶

A konjunktúra lefutása – amerikai és orosz gabona tömeges megjelenése az exportpiacokon – nyomán azonban a helyi agrár gazdaságban nem indul meg egy intenzifikációs folyamat, a domináns ágazatok (búza, kukorica, sertés, baromfi, istállóvíz marhatartás) jórészt rögzülnek, legfeljebb a takarmánynövények szerepe erősödik kissé a felfutó állattenyésztés igényei következtében (Beluszky, 2001).

A helyi társadalom jellegadó csoportját a parasztpolgárban találhatjuk meg, ám éppen a dualizmus időszakában erősödik fel a belső társadalmi egyenlőtlenség a városban belül az agrárproletariátus, a kubikosok, a napszámos rétegek, vagy a törpebirtokosok arányának növekedése miatt.⁷ A településképp átalakulása is elindul: a város főtere közelében megjelennek a reprezentatív középületek (Mezőtúr esetében kiemelten a városháza), a fésűs beépítés megriklik, helyét a tizenegyes polgárosuló családok esetében az egyszintes zártorús beépítés (gazdasági funkció nélküli udvarokkal) veszi át, míg a volt kerteségek betelepülése felgyorsul, ide a szegényebb rétegek telepednek be tömegesen. A gazdasági szerkezetben megerősödik az ipar, ami ebben az időszakban elsődlegesen a helyi nyersanyagokra támaszkodik (malomipar, gyapjúfeldolgozás, téglagyártás stb.), s továbbra is virágzik a helyi kereskedelem a szakosodott vásártereken. A kereskedelmi népesség száma meghaladja a 300-at, s ennél is többen dolgoznak a közszolgálatban, ami nem járászékhelyi településhez képest magas. A pénzügyi betéltállomány nem kiugró⁸ (Gál, 1996; Barany, 2008), a pénzforgalmi jelentőség hiány arra utal, hogy a megtakarítások nem elégségesek a fejlesztések finanszírozására.⁹ (Utóbbi az Alföldön sem kiugró, szinte minden kis- és középváros esetében általános az egyensúly, vagy a negatív jelentőség-többlet.) Foglalkozási szerkezete csupán az országos átlagnak felel meg, 100 keresőből 59 kötődik közvetlenül az agrár-szektorhoz, 15 az ipari-épitőipari tevékenységekhez, ám ennél lényegesen erősebb a tertiár szektor, 26% körüli aránnyal.

A külterületeken a szegényebb népesség számára parcellázott határrészekben megindul a tanyák szóróvornya alakulása, a kiköltöző népesség jelentős részének már nincs közvetlen kötődése a városhoz (pl. belterületi házban keresztül), ám a kapcsolat a központi funkciók révén továbbra is élénk. Mezőtúr tanylvágyát és a rá épülő mezőgazdálkodási rendszert Becsei József „szabályszerűnek” írja le a 20. század elején (Becsei, 1996).

6 Beluszky és Győri (2005) vizsgálatában összesen 330 városias jeget mutató település hierarchia-vizsgálata került sor, ennek mintegy negyede kötődött az Alföldhöz.

7 Népessége 1910-re 26 ezer közelébe emelkedik, ami 1869-höz viszonyítva további 25%-os növekedést jelent.

8 Országosan a 28., a mai észak-alföldi megyékben viszont Debrecen, Szolnok és Nyíregyháza mögött a negyedik!

9 A 6,9 milliós saját vagyonnal szemben 1 millió pengős jelentőség hiány áll!

3 A székesfőváros és a törvényhatóság jogú városok mögött.

4 1858-ban nyílik meg a Budapest–Arad vasúti fővonal, Mezőtúr megállóval.

5 A mai város területre számolva 18,2 ezer lakosra, ami országosan a 24., az Alföldön a 17. legmagasabb népességszám a mai országrész területén.

Stagnálás két világhégés között

A két világháború egyértelműen a stagnálás időszaka a város történelmében.¹⁰ A foglalkozási átrétegződés egyértelműen lassul (lásd pl. az 1930-as népszámlálási adatokat, ahol 55% feletti Mezőtúron az agrárkeresők aránya), miközben az iparfogalmi népesség¹¹ súlya csak mérsékelten növekszik (a keresők alig negyede).

Az ipar relatív súlyát jól jelzi, hogy ebben a korban a városban nincs 100 fő feletti létszámmal dolgozó iparvállalat. Bár a népesség már alig növekszik,¹² a tanyavilág súlya a településen belül még emelkedik, viszont tömegessé válik a tartozéklel megzűnése. Véltetően Mezőtúr esetében is igaz lehet Belényi Gyula becslése, aki szerint, "... a tanyai népesség, amely szorosan kötődött a belterülethez, azaz tényleg a város polgárának volt tekinthető, a külterületi lakosságnak kevesebb, mint felét, de több, mint harmadát érte el" (Beluszky, 2001). Lassú és vonatott a vonalas infrastruktúrák kiépülése, 1920-ig nem készül el városellátó vízmű, bár artézi kút már működik, nincs gázgyár – és erre épülő közműellátás, s eléggé kései a városi áramfejlesztő telep üzembe helyezése is.

Míg az első világháború előtti Magyarország gazdaságában Mezőtúr ipari üzemének alig volt jelentősége (lásd pl. a „Magyarország ipara 1913-ban” c. térképét), addig a két világháború között lecsökkent országterületen relatíve feltérlekedőt a város ipara is. 1935-ben malomipari, téglai- és cserépipari és az importhelyettesítő iparítás eredményeként textilipari gyáripari méreteket elérő vállalkozásokat is őssejtünk.¹³

Beluszky Pál az 1930-as népszámlálási adatok, valamint a városi funkciók „leltározásos” módszer segítségével rendezte hierarchiába a kor városi központjait. Ennek alapján Mezőtúr a harmadik hierarchiaszintbe tartozott, nagyjából a 45. helyet foglalja el a városok rangsorában (az Alföldön nagyjából a 20. a rangsorban). Előtte Jászberény, Nagykőrös, Félégyháza, Halas, Karcag, utána Szarvas következtek a sorban (májd jócskán lemaradva Csongrád). Ekkor a foglalkozási szerkezet erősen agrár-karakterű, a keresők 61–62%-a dolgozik a mezőgazdaságban, az iparfogalmi népesség súlya 30% körülre tehető, míg az egyéb ágazatokban 8–9% talált munkalehetőséget (Beluszky-Györi, 2004).

Timár Lajos (1986) az ún. „földrajzi városterületre” (a külterület nélkül számított kompak belterületi népességre) is elvégezte a keresőnépesség megoszlására vonatkozó számítást, ami Mezőtúr esetében mintegy 43%-os agrár, 47% körüli iparfogalmi, s nagyjából 10%-nyi egyéb ágazatban dolgozó keresőt mutatott.

¹⁰ Közvetve ezt igazolják Tóth József (1988) rangkoefficiens számításai is. Ö 1870–1910 között mérsékelt pozíciómólamot mutatott ki (0,75), a két világháború között stagnálást (1,00), majd gyorsult 1980-ig (0,58).

¹¹ Ez tömöríti az ipari, kereskedelmi, hitelügyi, közlekedési, közzolgáltatási keresők eléggé heterogén csoportját.

¹² Népességmaximumát éppen ezekben az évtizedekben éri el Mezőtúr, közel 25 ezres lakossággal (1941), már a mai közigazgatási területre számítva.

¹³ Magyarország története 1918–1919, 1919–1945 752–753. o. közötti térkép, ill. Történelmi Világlás 133. o.

Ebblől vonható a következtetés, hogy míg a külterület népessége szinte teljes mértékben a mezőgazdaságból élt, a foglalkozási átrétegződés a színtalal mögött már látványosan előrehaladt a belterületi népesség körében.

Beluszky besorolása szerint Mezőtúr a hiányos központként funkcionáló közpáros lehetett ekkor. Gyöngyossal, Félégyházával, Jászberénnyel, Salgótarjánal egy sorban. Számításai alapján a kereskedelem és hitelét, illetve a közzolgáltatás és szabadfoglalkozási keresőnépesség aránya 13,3%, ez nagyjából megfelel a csoport átlagának.¹⁴ A csoporton belül a nagyobb differenciák az agrárkereső arányokban jelentkeznek, ahol 3,7% (Salgótarján) és 44,9% között (Jászberény) nagyságrendi különbség látható.

Mendöl Tibor szintén e korszakra készített magyarországi várostípusait belül Mezőtúr helyét a „kisvárosok faluvárosai kiegészítő” csoportban találta meg, Gyula, Gyöngyös, Orosháza, Jászberény, Csongrád társaságában (IV. 3.). A többi hierarchiavizsgálathoz képest eltérés, hogy Félégyházát egy szinttel magasabba, Nagykőröst egy szinttel lejjebb sorolta be, sőt Karcagot, Békést, Hajdúbószörményt két lépcsővel lejjebb kategorizálta (Beluszky, 2001).

Becsei József vizsgálata a korszak vége felé (1942-es állapot) Mezőtúr mezővárosnak írja le, a „nagykun” városok tagjaival egyetemben, de e csoport tagja pl. Jászberény, Békés, Orosháza, Hajdúnánás, Hajdúbószörmény, Makó, Hódmezővásárhely, Szentes, Csongrád, de akár Kecskemét is. Azí Becsei kutatásai is igazolják, hogy a korban már megindult a mezővárosok „szétfejlődése”. A két legnagyobb (Szeged, Debrecen) szabályos közpárosok fejlődött, néhány esetben a iparosodás hatására agrárjellegüket maguk mögött hagyták a városok (Gyula, Szolnok), ám a zöm még a „klasszikus” fejlődési utat járta, legfeljebb mérete (kismezővárosok), vagy tanyavilága (Szarvas, Békéscsaba, Nyíregyháza) miatt mutat sajátos fejlődési jegeket (Becsei, 1996).

A központi tervgazdaság szorításában és kedvezményezettjeként

1949-et követően a város népessége már nem növekszik, sőt, összességében 1980-ig lassú ütemben csökken, bár az általános trendet az 1970-es évek szerény növekedése még megszakítja.¹⁵ Az abszolút népességcsökkenés nagyságrendje ekkor még szerény, néhány 100 főre tehető, ám a háttérben meghúzódó kedvezőtlen folyamatok nem tűnnek el, sőt felerősödnek az idő előrehaladtával.¹⁶ A demográfiai folyamatok alakulása jóval kedvezőtlenebb meg az Alföld átlagánál

¹⁴ Ez a nagyságrend jelentősen meghaladja a „résleges központként funkcionáló közpárosi” (Mezőkövesd, Hajdúbószörmény), vagy a „kisvárosi szinten teljesértékű központ” (Békés, Törökszentmiklós) kategóriába sorolt városok abszolút adatait.

¹⁵ Látványos csökkenés 1960 és 1970 között ment végbe, amikor a népességszám 1600 fővel mérséklődött.

¹⁶ 1980-ban a város népessége nagyságrendileg 22 ezer fő, ami az akkori városrangsorban az 55. helyet biztosítja. Az akkori alföldi városok között Mezőtúr a 24. némileg Hajlúszoboszló, Békés és Csongrád mögött, de Szarvas előtt a rangsorban.

is, hiszen a városok és falvak zömében 1949–1970, vagy 1980 után regisztráltak a népesség-maximumokat. Ebből a szempontból a Mezőtúrhoz hasonló településeket egyrészt Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megye határzónájában, másrészt a volt csanádi területen találjuk meg nagyobb számban. A népességszökkenés okát 1960-t követően egyértelműen a migrációs veszteségben találhatjuk meg.¹⁷ Tóth József (1988) számításai szerint – az ekkor még rendre pozitív – természetes szaporodás előreszámitott adataihoz képest a tényleges népességváltozás -5000 fő feletti különbséget mutat. Ennek eredőjeként az 1960-ban még kifejezetten fiatal korszerkezetű népesség 1980-ra már a stacioner korfa jellemzőit mutatja, az életrajzi index megközelíti a 100-as értéket. A vándorlási veszteség állandósul az 1980-as években is, nagyságrendje (állandó és ideiglenes együttvéve) éves szinten 100 fő felett állandósul. Ez Jász-Nagykun-Szolnok megyében ugyan nem egyedülálló, de a kedvezőtlen csoporthoz tartozást tartósítja.¹⁸ A népességvesztés a '80-as évtizedben 3–4% közé tehető, melynek nagyobb részéért továbbra is a vándorlási veszteség a felelős, ám ebben az évtizedben a természetes fogyás is erősíti a negatív demográfiai fordulatot.

A korszak meghatározó gazdasági trendje a nagyléptékű iparosítás volt, mely az első két évtized során elkerülte Mezőtúrt. A helyreállítási periódusban a második világháború előtt kiépült kapacitások helyreállítása élvezett prioritást, ezt követően a hangsúly az országban (korlátosan) fellelhető ásványkincsekre alapozott iparosítás – erőteljes nehézipari hangsúllyal – került előtérbe. 1955-ben (Barta Györgyi kutatásai alapján) az Alföldön összesen hét településen működött egyáltalán 1000 főnél többet foglalkoztató iparvállalat,¹⁹ de nem Mezőtúron. Ezek közül négy már 1930 előtt is létezett, s csupán volt három tekinthető új alapításúnak (Barta, 2002).

Az MSZMP PB által 1958-ban meghozott határozat a fővárosi ipari túlsúlyának csökkentéséről, valamint a vidék iparosításáról a gyakorlatban inkább az 1965-től induló öt éves tervtől jelent meg. Ebben a periódusban (1968–70, illetve az 1970–es évek) Mezőtúrra is érkezett két, a fővárosból kiteleplő leányvállalat.²⁰ A vidék iparosításának második hulláma már tömegesen elérte az alföldi kis- és középvárosokat is.²¹ Az MSZMP akkori gazdaságpolitikájának alapcélja az volt, hogy az Alföld väljké az ország leggyorsabb ipari növekedést felmutató régiójává. Ennek megvalósítása során 1968–70 között az ipari fejlesztés támogatására kijelölt 24 centrum – ebből 13

17 1949–1960 között még mintegy 500 fős a vándorlási nyereség!

18 Ide sorolható még: Karcag, Tiszafüred, Tüskev, vagyis a „nagykun” városok esetében is léteztek kivételek.

19 Kecskeméten egy 2000 főnél is nagyobb létszámú üzemet, Debrecenben két, Szegeden, Szolnokon, Maffrán, Cegléden és Baján egy-egy 1000 fő feletti vállalatot regisztráltak.

20 Tatai Zoltán kutatásai alapján Mezőtúr városca ezen periódusokban került be az ipartelepítésre kijelölt, vagy iparfejlesztés kapcsán preferált települések (1968–70), illetve térségek (1971–75; 1976–80) körébe. Ennek eredménye lehet, hogy Szolnok megye 1965–70, illetve 1980–90 között mutatott az országos átlagot meghaladó termelési dinamikát Barta Györgyi számításai szerint.

21 Az első öt éves tervben mindössze nyolc alföldi nagy- és középváros, a másodikban 61 került a kiemelt közé (1+1-gyel jelölve Csongrádot, ami a Szentes–Csongrád városrész tagjaként ekkoriban indította el bütorgyártó vállalatát).

alföldi, és 11 kis- és középváros – között már ott találjuk Mezőtúrt is. 1971–75 között a város továbbra is a kiemelt településkör tagja további kilenc város társaságában, és része a Kelet- és Északkelet-Magyarország iparosítandó kiemelt térségének is.²² 1976–80 és 1981–85 között már nem kaphat támogatást ipari fejlesztésekre, igaz, a rendelkezésre álló források korlátossága miatt a kijelölt városok iparosítási programjai is csak részlegesen, vagy egyáltalán nem valósulnak meg. A fővárosi ipari üzemek kiteleplése kapcsán Mezőtúrra egy nagy gépipari üzem teleplül, mely számottevően átalakítja a város korábbi ipari karakterét (Tatai, 1984).

Beluszky és Györi 1965-re is elvégezték a városálozhat 110 központi funkciója meglétén alapuló városhierarchia vizsgálatukat (Beluszky–Györi, 2004, 2006). Ennek alapján azt állítják, Mezőtúr már az 1960-as évekre visszalépett a középvárosi szintről a kisvárosi kategóriába, ám azóta ezt a szerepkörét többé-kevésbé stabilan képes betölteni.

Ennek az ipartelepítési modellnek hátulütője volt a döntési kompetenciák hiánya a lokális egységben, a műszaki fejlődés külső meghatározottsága, a határozott bérlemaradás az irányító centrumhoz viszonyítva, a részleg és/vagy a munkahelyek megszűnésének fokozottabb veszélye. A központilag irányított iparfejlesztés másik problémája, hogy nem ösztönzött a vállalkozói kapcsolat erősítésére, kettős irányítási modell alakított ki (miniszterialás és tanácsi ipar), megyei szinten kizárólag az élelmiszeripar területén indult el termelési vertikum kiforrálódása, a vállalkozói kapcsolatrendszer az ágazati kapcsolatok mérlege alapján egyértelműen kifelé mutatott a megyéből²³ (Szikos T., 1990). Mindez olyan keretek mellett, ahol a megye ipari termelésének durván negyedét ellenőrizték külső döntési központból (Barta, 2002). A vidéki városok iparosítása Szolnok megyében azt (is) eredményezte, hogy az ipari termelés hatékonysága – mely 1965-ben még jócskán átlag feletti volt – az országos átlag alá csúszott 1983-ra,²⁴ vagyis zömében alacsony termelékenységű, nem technológia-intenzív tevékenységnek indításiára került sor ebben a periódusban.

A lokális társadalom átalakulását jelzi a foglalkozási átrétegződés: az agrárkeresők aránya 1980-ra egyharmad alá csökkent úgy, hogy 1960 és 1980 között a szektor elvesztette kereső több mint felét.²⁵ Ezzel párhuzamosan látványosan gyarapodott az ipari és építőipari keresők aránya, s ez lett a legnagyobb foglalkoztató szektor a városban, úgy, hogy keresőknek száma legalább megkétszereződött 1960-t követően (5000 főlé emelkedett). A vidéki iparosítás keretében Mezőtúron is több nagyberuházás készült el, zömében az 1970-es években, ám a fajtájos beruházási ráta még a kedvezőbb

22 A hazai ipari szerkezeti problémáit jelzi, hogy a fejlesztési források már ekkor meg kellett osztani az „iparfejlesztési vonzáscentrumok” – vagyis a legnagyobb ipari tömörülések – ágazati rekonstrukcióra szoruló vállalatát és az iparosítás által még fél nem tart terek között! Az alföldi hasonló méretű városok közül Pétegyháza, Gyula, Szarvas és Karcag volt kiemelt támogatott.

23 Pál Ágnes 1980-as ÁKM számításai alapján.

24 Bartk István komplex mutatórendszeren alapuló számításai nyomán.

25 Sárfaity Béla számításai szerint Mezőtúron az alföldi városok mintegy egyharmadával együtt nagyjából az 1960-as népszámlálás idejére történnek meg az agrárjelleg „elhalványulása”, vagyis az agrárkeresők részaránya 50% alá csökken. Mindezzel együtt Mezőtúr az ország városai közül a legmagasabb – 24% feletti – agrárkereső részarányú bíró csoportjához tartozott, hét, nagyjából „nagykun” és „hajdu” város társaságában.

1970–80-as periódusban sem emelkedett az alföldi városi átlag fölé (igaz, korábban annak csupán felét közelítette). Ezzel együtt a növekvő beruházások megnövelték a helyben elérhető munkahelyek számát,²⁶ s áttételeken keresztül felszaporították a lakásépítésket, az 1970-es években a lakásállomány mintegy negyede megújult (majd a '80-as években további közel egyötödük). A városi ipari szerkezetben a gépipar, az építőanyag-ipar (tégla- és cserépgyártás), a malomipar volta a meghatározó, a turizmus a túri vásárra és a helyi fűszerek hagyományokra alapult elsősorban. A női foglalkoztatás megoldására a könnyűipari üzemek betelepítése lett a hatékony eszköz (Barta, 2002; Kiss, 2010).

A telephelyiipar-jelleg erősödésére utal az ipar területi jövedelmességége: Mezőtúron alacsony eszközhányad mellett viszonylag magas hozadékot sikerült előállítani, olcsó, nagytömegű munkaerő bevonásával²⁷ (Tati, 1984; Frisnyák, 1984). Ugyanezt jelzi a műszaki értelmiség mérsékelt súlya is a diplomások között (9–18% között – a leggyengébb kategória a hazai és a gyengébbik az alföldi városhálózatban). Ide összesen 15 alföldi kis- és középváros tartozott, miközben a megyeszékhelyek sem tudták a legmagasabb (39% feletti) szintet elérni. Az iparosodás szerény mértékére utal a beingázók alacsony (10% alatti) aránya a helyi ipartelegeken, egyúttal jelzi, hogy még ezekben az évtizedekben sem az ipar vált a vonzáskörzet-építés bázisává Mezőtúron.

Ugyancsak a lokális gazdaság relatív gyengesége tükröződik a helyben elérhető munkajövedelmek szintjében, hiszen 1988-ban (az SZJA bevezetésének évében) Mezőtúron 4000 Ft/hó alatti a fajlagos jövedelem, ez országosan kifejezetten alacsony szintnek számított már akkor is, bár a vidéki terek zömge (a városok egész sora és a Dunántúl területének legalább kétharmada) hasonló szintű jövedelmeket tudott csak kínálni. 1988-ban az egy adózóra jutó adóköteles jövedelem szintje Mezőtúron eléggé alacsony (80–90 ezer Ft) országos átlagnál, de még az alföldi városaihoz mérten is elmarad az átlagtól (Kovács, 1993).

A vonalas infrastruktúra-hálózat kiépülése gyorsult, 1981-re a lakásállomány fele már vezetékcsatlakozással és rendelkezett fürdőszobával, ám ebből alig ötödük kapcsolódott a közcatorna-hálózatba is (Síkos T., 1990). A város kereskedelmi szerepköréi továbbra is fennmaradtak, a fajlagos kiskereskedelmi forgalom jelentősen meghaladta a vidéki átlagot.

A megyén belül Szolnok, Jászberény mögött, Karcaggal nagyjából egyforma forgalom bonyolódott Mezőtúron, az ipariki-forgalom is átlag feletti. A bolti alapterület 1987-ben már megközelítette a 12 ezer nm-t (a boltszám 76 db), de a fajlagos ellátottság mutatója inkább a középmezonyba helyezte a várost. Kereskedelmi vonzása – ha nem is hegemón jelleggel – a Szolnok–Törökszentmiklós–Türkeve vonalától délre fekvő települések zömén nyomozható volt. A vendéglátóhelyek száma (50), alapterülete (7600 nm), illetve az általuk generált átlagos forgalom (7000 Ft/év) is kedvezőnek mondható (Síkos T., 1990). Az iparosítás, a központi adminisztratív funkciók, a kereskedelmi kínálat, valamint a helyi kórház és középiskola voltak azok a pillérek, melyre a város vonzáskörzete felépült.

Nagyjából a Türkeve, Kétpó, Mesterszállás, Békészhék településnégyes az, ahol a város vonzása kimutatható, ebből a falvakban egészen egyértelműen, Türkeve esetében csak néhány központi funkcióval. A tömegközlekedési kapcsolatok sűrűsége kevésbé támogatta a kapcsolatok szorosabbá válását (7 járat/napnál kevesebb), s az elérési idő is változó, Mesterszállásról pl. 43 perc kellett a városba való bejutásra. A közlekedési kapcsolatok minőségét egyöntetűen rossznak minősítették a helyi lakosok. Kétpó esetében az ingázást támogatta a Budapest–Békéscsaba vonal kétvégányújtása (legalábbis a Szolnok megyei vonalszakazon) és villamosítása. A városban áthaladó 46-os főútvonal csak közvetett kapcsolatot biztosít Szolnok, illetve Békéscsaba felé (Síkos T., 1990).

Sajátos, hogy a GATE Mezőgazdasági Gépészeti Kara, mint felsőoktatási intézmény szintén Mezőtúron működött, korlátozott hallgatószámmal, ám regionálisra kiterjedő vonzáskörzettel. A mérthez képest fejlett iskolahálózat tükröződött a képzettségi adatokon, ami hazai viszonylatban 1980-ban egyértelműen magasnak volt mondható (a kiemelkedő szintet az Alföldön csak Szeged, Debrecen, Nyíregyháza és Szolnok érte el), ide nagyjából 30 város tartozott. Mezőtúron 10% körüli tehető ekkoriban a felsőfokú, 51%-ra a középfokú, 9%-ra az alapfokú végzettségűek aránya. A kedvező iskolai végzettség az 1990-es népszámlálási adatok alapján is látható volt, Mezőtúr a kiemelkedő iskolázottságú települések sorát gyarapította.

A külterületek jelentősége lecsökkent Mezőtúron, a mezőgazdaság nagyszemű átszervezése a szó szoros értelmében „kihúzta a talajt” a hagyományos szántóföldi művelésre és ráépülő állattartásra berendezkedett hagyományos tanyavilág alól. Az intenzív végzettség szerény jelenléte miatt szakszövetkezetek alakulásáról szó sem lehetett, s a háztáji nagyságrendje sem vált kiugróvá. Ezzel együtt a táj képe keveset változott, a szántók dominanciája megmaradt, évente a művelt területek háromnegyedét ezek foglalták el.

A Nagykunsági-főcatorna kiépítését követően lehetővé vált az aszályhajlamos terület egy részének öntözése, ami részöntözte speciális növényi kultúrák megtelepedését. Enyedi György és Bernát Tivadar kutatásai (Bernát et al., 1986) alapján azonban a mezőgazdaság csupán közepes színvonalon termelt, átlagosnál némileg jobb minőségű földeken.

Az új, zömében ipar által átrajzolt térszerkezetben Mezőtúr részévé vált a nagykunsági kisvárosok alkotta település-egységiesen, bár ennek gazdaságfejlesztő hatása alig mutatkozott a késői szocialista periódusban. Tóth József (1988) a város mezeocentrumnak minősítette az 1980-as évek elején, ami az alföldi (és hazai) városhálózat harmadik szintje volt, a regionális centrumok és az általa „paracentrum”-nak nevezett, zömmel megyeszékhelyeket tömörítő szintek alatt/mögött. Mezőtúr e szinten Ceglédcel, Kiskunfélegyházával, Hódmezővásárhellyel, Orosházával, Gyulával, Karcaggal, Hajdúszoboszlóval és Jászberénnyel került „egy polcra”, s megelőzte pl. Türkevet, Kisújszállást, Békést, vagy az akkor frissen egyezett Gyomaendrődöt.

A közigazgatás 1945-öt követő újrendezése számos – később meg nem valósult – terv-kísérletet is ösztönzött, mint pl. az ún. „kismegyes” beosztást (ebben Mezőtúr

26 Sárfalvi Béla számításai alapján csak az 1970-es évtizedben nagyságrendileg: 1000–1200 fővel.

27 Bartke István kutatásai alapján.

saját megyével rendelkezett),²⁸ vagy a „közép”- és „nagygyűgy” beosztásokat (ezekben szerepét járásközpontként határozták meg) (Hajdú, 2005). Az új tanácsmegyei rendszerben Mezőtúr lényegében megőrizte a két háború közötti térségi szerepét, hiszen járásszékhely maradt. Igaz, a KSH 1950. évi vonzaskörzeli lehatárolása Mezőtúrhoz nem rendelt további településeket, ami központi funkció kisugárzó szerepének korlátos voltára utalt. A TERINT 1951-es besorolása Mezőtúr megis „elsőosztályú” településként definiálta, s mint ilyen reménykedhetett központi fejlesztési forrásokban, mind a helyi gazdaság fejlesztése, mind az intézményrendszer kiépítése vonatkozásában (Hajdú, 2005). Az 1971-es OTK által kialakított városierarchiában Mezőtúr a teljesértékű középfokú központok sorában találta magát, ami az alföldi városállzat gerincét adó kis- és középvárosi hálózat zömét fedte le.²⁹ Ennek, a fejlesztési források megyén belüli elosztásában volt szerepe, illetve a források nagyságrendjét befolyásoló „fejlvóták” mértékében. Az 1984-re felálló városkörnyéki rendszerben Mezőtúr a hazai városállzat harmadik – megyei irányításban közreműködő városok – szintjére került, lényegében a megyeszékhelyek alatti városok közé, ahová az alföldi városok közül Baja és Vásárhely is visszacsorítottatott (Hajdú, 2005).

A „szocialista” tervgazdaság felpuhulásának időszakában két olyan folyamat is elindult, melyek megalapozták egyes települések – főként városok – távlati gazdasági sikerességét (Lackó, 1991). Az egyik a kisservezetek³⁰ térbeli terjedése 1982 után, a másik a kétszintű bankhálózat kiépülése 1987-et követően. Szolnok megyében 1987 közepén, bár 10 ezer lakosra a VGM-ek száma volt a legmagasabb (13,7), országosan mégis a szövetkezetek (3,3) száma volt kiemelhető. Összehasonlítva a megye egésze a vidéki átlag (24,6) alatti aktivitást mutatott (22,4), ráadásul a kisservezetek sűrűsége Szolnokon kívül a városokban csupán 5 db 10 ezer főre, ami jól jelzi a folyamat erős nagyvárosi meghatározottságát (Ruttkay, 1991; Nemes Nagy – Ruttkay, 1989a, 1989b).

A bankfiókok megjelenése 1987–1990 között nagyjából hasonló sémát követett, ám a kisebb elemszám (1990 tavaszán még országosan sem volt 500 fiók) miatt a méret és a jogállás sokkal erősebben meghatározta a hálózatépítést, mint a kisservezetek megjelenését. Ladós Mihály kutatásai alapján tudjuk, hogy 1987-ben az Alföld területén 137, 1990 tavaszán már 187 fiók működött, s az országban újonnan létrejött egységek harmada telepedett ide, míg az indulókor a fiókok kétfelét működött itt (Ladós, 1991). Mezőtúron a kétszintű bankrendszer indulásakor az OKHB (később K&H) üzemeltetett fiókot, s ez a szám nem változott 1990-ig. Ekkor az alföldi

28 Bibo István 1975-ben készített közigazgatási reformtervezete Mezőtúr városjárás székhelynek sorolja be, ami az ún. „kerületi székhelyek” (lényegében kiemelt felsőfokú központok) mögötti második városierarchia szintnek felel meg, s mint ilyen egy kismegye közigazgatásának központja, illetve egy dekoncentráltabb fejlesztési politika kiemelt színterévé emelhetné volna a várost.

29 Kiemelt felsőfokú központnak a regionális centrumokat, felsőfokú központokat a megyeszékhelyeket, részleges felsőfokú központtá egyes megyék másodlagos centrumait (Baját és Hódmezővásárhelyét) nevesítette az OTK.

30 Nemes Nagy József és Ruttkay Éva kutatásai ide sorolták a vállalati gazdasági munkaközöségeket, az ipari és szolgáltató szövetkezeteket, vagy szakcsoportokat, illetve a gazdasági munkaközöségeket.

városok – a megyeszékhely kivételével – zömében 1–1 bankfiók működött, ha egyáltalán! 1990-re Baján, Szentesen, Makón, Jászberényben, Szarvason, Orosházán, Berettyóújfaluban már 2–3 fiók is létezett, s a korai fázisból kimaradt városok zömében is megnyitották az első kereskedelmi banki fiókot. A városunk pénzügyi szerepköre tehát a rendszerváltást megelőző időszakban nem tudott erősödni.

A rendszerváltástól a válságig – átalakulóban

Az 1989–90-es rendszerváltás a gazdaság működésének feltételrendszerét (is) gyökeresen átrendezte. Megindult a (valódi) magánvállalkozások számának gyors növekedése, a korábban közösségi tulajdonú termelés és szolgáltató egységek privatizációja, majd pár évvel később a külföldi tőke beáramlása is (Perczel–Tóth, 1994; Prohárd, 2009). A vállalkozási hajlandóság Mezőtúron – még országos összvetésben is – kedvező volt a korszak elején, az egyéni vállalkozók sűrűsége ekkor bőven az észak-alföldi átlag felett mozgott, s nagyjából a dél-alföldi aktívabb városokkal, illetve a dunántúli átlagos aktivitású városokkal volt összemérhető.³¹ 1991-re Mezőtúron a vállalkozási környezet „adaptív”-nak lehetett minősíteni, az új külföldi vállalkozás-sűrűség mellett az új szervezetek létrejöttének üteme – az Alföldön – átlag felettnél mutatkozott. 1991 végén a városban 60 gazdasági társaság működött, ez a 25. legnagyobb tömörülés az Alföldön, de a fajlagos sűrűség átlaga (28,9 db/10 ezer lakos) ennél némileg lejjebb, pozicionálták Mezőtúr (Rechnitzer, 1993).

A város tágabbban értelmezett innovációs környezete azonban már ekkor is „innovációhiányos”, annak ellenére, hogy egyes elemekben (pl. kiváltott világűtvelek aránya, számítástechnikai lapok előfizetési hajlandósága) Mezőtúr az alföldi átlag felett teljesített (Rechnitzer, 1993). Ebbe a kategóriába tartozott – Mezőtúr mellett – az alföldi kis- és középvárosi hálózat zöme.³²

A rendszerváltás másik – nem kívánt, ám előre látható – következménye a tömeges munkanélküliség megjelenése volt. A folyamat rendkívül gyorsan ért csúcspontjára, hiszen az 1990-es Népszámlálás még alig 0,5%-os országos rátát mutatott (a leginkább érintett megye munkanélkülisége is alulról súrolta a 2,5%-ot), ehhez képest 1992 decemberére országosan 14,2%-kal tetőzött a ráta (Dövényi–Tolnai, 1993). 1992 végére Mezőtúron is térségében 24% feletti munkanélküliség alakult ki, ezzel a leginkább kedvezőtlen térségek közé került országos és alföldi összvetésben is. A tömeges munkanélküliség két folyamat eredményeként alakult ki: a nagyüzemi mezőgazdaság foglalkoztatási lehetőségei töredékre zuhantak az új, magánszférát

31 Ugyan Rechnitzer János számításai 1990-ben városkörnyékre készültek, de ekkoriban még sokkal erősebben városi jelenség volt a vállalkozások alapítása, mint manapság, így aligha tévedünk, amikor eredményeit városi szinten is értelmezzük. Az Alföld Program 1992-es adatai viszont némileg mérsékeltebb vállalkozási aktivitást jeleztek Mezőtúron, 1000 lakosra akkoriban 5–6 vállalkozás működhetett. Ebben a kategóriában is döntően városok szerepeltek – mint a legmagasabbban – községek csak a Homokhátról tudtak nagyobb számban bekerülni (Csatári, 1994).

32 Rechnitzer ide sorolta Hajdúszoboszlót, Kiskunhalast, Békést, nagykőrös, Karcagot, Törökzentmiklóst, Hajdúszörményt, Gyulát és Orosházát is, hogy csak a Mezőtúrhoz hasonló népességű városokat említsük.

preferáló ágazati politika hatására, illetve a mesterségesen magas foglalkoztatás az ipari üzemek zömében is leépült, ráadásul egyes termelői egységek működése meg is szűnt (Prohárd, 2009; Perczel–Tóth, 1994).

Mezőútról a privatizálható vagyon nagysága egymilliórd Ft körül alakult 1990-ben, ami a megye városai között a negyedik legmagasabb Jászberény, Törökszentmiklós és Martfű után. Ez még alföldi viszonylatban sem volt kiemelkedő, a városok rangsorában a 22–28. helyre volt elé (Rechnitzer, 1998). A kiemelési folyamatok lényegében 1998-ra lezárult, tartós állami befolyás egyetlen esetben maradt helyi cégekben (Türvídéki Gépipari Elektromos Fogyasztási Szolgáltató kisvállalat). 1993-ig a külföldi tulajdonszerzés a megyében a Hűtőgépgyárban, a Cukorgyárban és az építőanyag-iparban volt jelentősebb. A külföldi befektetők érdeklődése az 1994–98 időszakban erősödött fel, ekkor mintegy 50 Mrd Ft értékben került sor kivásárlásokra. E periódus privatizációs kínálatában meghatározó volt (70% saját vagyoni hányaddal) az ipar és építőipar, megjelent a bányászat (kőolaj- és földgáz-kutatás és -fúrás), az agrárium, illetve szerény arányban a kereskedelem is. A privatizáció nem kizárólag az államkasszázt gyarapította, a településeknél juttatott vagyonrészek eladása kapcsán a helyi önkormányzatok jelentős egyszeri bevételekhez jutottak, melyek a fejlesztési programok fedezetét jelenthették.³³ Mezőútról a kisebb vagyommért következtében egy főre 4–8 ezer Ft közötti összeg kifizetésére került sor 1998-ig, ez alföldi összehasonlításban is legfeljebb közepes érték volt (Rechnitzer, 1998).

A privatizációs folyamat lezárultával Mezőútról is kialakult az középi- és nagyvállalati gerinc a helyi gazdaságban (30–40 közötti számmal az évszázad végén), amely mind termelési értékét, mind foglalkoztatási kapacitását, mind kapcsolattrendszereit tekintve meghatározó lett³⁴ (Barta, 2002). A cégek száma alapján Mezőútról Karcaggal, Szarvasal, Mátészalkával, Kalocsával, Kiskőrössel, Szentesel, Csongráddal és Makóval vehetjük egy csoportba. Az is igaz, hogy ekkorra Mezőútról lokális gazdasága már jócskán Jászberény, Fegyégháza, Halas, Vásárhely, Gyula, vagy Orosháza mögé került, viszont a kivásíró hálózat zömét továbbra is maga mögé utasította. A helyi gazdaság tökéletlenségét viszont szerény volt (nem érte el az 500 millió Ft-ot), ami a további fejlődést külső, bevonható tökéforrások függvényévé tette. A középi- és nagyvállalati gazdaság egyébként nem mezőútról sajátosság, általánosnak mondható Kelet- és Dél-Magyarországon.³⁵ 2007–2010 között még gyarapodott a városas vállalkozások száma, s a legnagyobbak árbevétele többségében nőni tudott, viszont a létszámok már inkább csökkentek a válság hatására.³⁶

Amíg a bankfiókok terjedése az 1990 utáni években fokozatosan elérte Mezőútról is, addig a rendszerváltást követő néhány évben, amikor a biztosítótársaságok felületi irodái megnyitottak a város teljes mértékben „árnyékos” helyzetű maradt (Rechnitzer, 1994). Igaz, az egész Alföldön is alig 20 városban jelent meg az akkor működő kilenc társaság, de pl. Kalocsán, Kiskunhalason, Szentesen, Szarvason, Jászberényben,

Karcagon, Hajdúszoboszlón, Kisvárdán már helyben lehetett az ügyeket intézni, míg Mezőútról Szolnokig kellett utazni pl. egy káresemény rendezése ügyében. A bankhálózat is gyarapodott az 1990-es években, az évtized végére már 4 fiók működött, ez megfelelt a középvárosi alföldi átlagnak (Gál, 2000; Nagy E., 2002, 2006).³⁷

Mezőútról rendszerváltás utáni térségi szerepköre 2004-ig halványabb volt a korábbiánál (Csatári–Tóth, 1993; Timár, 2002), hiszen csak ettől kezdve töltött be térségi központi feladatot (előtte Karcaggal megosztva irányították a „nagykun” területeket) a korábban már leírt vonzásterületén. A 2001-es Népszámlálás ingázási adatai alapján készült munkaerő-piaci térségi lehatárolás és tipizálás szerint Mezőútról a „munkaerő-piaci értelemben önálló kistérségek” nagyobb típusúba, azon belül „a központi munkaerő-piaci rendszerének kiterjedését minimálisan meghaladó területű KSH-kistérség” altípusba tartozott (Sütő, 2008).³⁸ A város munkapiaci szerepkörét Bihar Zsuzsa és Kovács Katalin (2006) kistérségi hatókörök alapján definiálta 275 társával egyetemben (a 74 regionális, megyei, vagy metropolitán hatókör centrum mögött a hierarchiában). Térségét „gazdasági depresszió sújtotta belső periferia”-ként értelmezték, Kunszentmártonhoz, Kunszentmiklóshoz, Tiszafüredhez, vagy Szeghalomhoz hasonlóan. A tömegközlekedési kapcsolatok feltárása viszont azt igazolta, hogy Mezőútról 2004 utáni kistérségeinek valóban az város az áramlási centruma (Bajmócy, 2006).

A városok versenyképességi vizsgálata az ezredfordulón ismételen elkészült Beluszky Pál (2000, 2010) vezetésevel. Ennek eredménye: Mezőútról a városversenyben közepes, vagy kedvezően feltehetően és szerény eredményekkel résztvevő centrum, s mint ilyen, az Alföld népesség való városalózatának többségéhez csatlakozik.³⁹ Az Észak-Alföldi térségéről Mezőútról a dinamikus és dinamizálható térségi központok körébe sorolják 18 társával egyetemben (Beluszky–Kovács, 2009).⁴⁰

A városból az elvándorlás az 1990-es évtizedekben is folytatódott, sőt felerősödött (Dövényi–Kocsis–Tóth, 2009). Ez a folyamat az alföldi nagy-, kis- és középvárosok többségére jellemző volt ekkoriban, s Mezőútról mért értéke sem tekinthető különlegesnek. Ezzel együtt a demográfiai folyamatok tartós negatív trendje távlatokban további jelentős népességvesztés veszélyét jelezte előre (Baranyi, 2008). A népesség elvándorlásának mértéke 2001–2007 között már meghaladta az 5%-ot, amivel az Alföldön Karcag, Csenger, Fehérgyarmat, Mezőkovácsháza térsége mögött a legrosszabb helyzetű térségek közé számított.

A vállalkozási aktivitás korai adatai⁴¹ szerint a rendszerváltást követően az

37 Gál Zoltán adatait alapul véve.

38 Sütő Attila számlázási szerint ide tartozott még: Bácsalmás, Szarvas, Hajdúszoboszló, Fehérgyarmat.

39 Kiemelkedő versenyképességű két regionális centrum, magasszintűvel három megközelítőleg megfelelően nyolc középváros, közepesen kilenc közép- és kisváros bír, Mezőútról ezek mögött foglalt helyet a hierarchiában.

40 A felső két kategóriát a megyeszékhelyek, a harmadikat a körülöttük szerveződő agglomerációk foglalták el, így Mezőútról negyedik hierarchiaszintbe sorolása kedvező elmozdulásnak tekinthető az ezredfordulóhoz képest.

41 Nemes Nagy József és Ruttikai Éva 1991 december végi állapotot tükröző felmérése alapján.

33 Vagy a működési hiányok pótlására szolgáltatók.

34 A Hoppenstedt–Bonnier 1999-es cégadatbázisát használva.

35 Az adatok szerint alig 15 város rendelkezett látványosan nagyobb tökéletlennel, mint Mezőútról.

36 A KSH, Cég-Köd-Tár 2007/1 és 2010/3 adat-CD-i alapján végzett legújabb nyomán.

Alföldön a vállalkozások megjelenése még erősen nagyvárosi és városi jelenség. Míg Keskeméten országos összehasonlításban is magas az aktivitás, a megyeszékhelyeken és Baján jó közepes, addig a kis- és középvárosi hálózat – közte Mezőtúr – kb. harmadát felelő körben a folyamat indulását láthatjuk (Nemes Nagy–Ruttkay, 1993). A vállalkozási aktivitás később sem kiugró (Nagy G., 2002), azt legfeljebb a 2008-as törvényi szabályozás változása emelte meg az agrár-szférában, de a válság hatására Mezőtúron is elindult a működő szervezetek számának csökkenése.

Az ipari ágazatok közül a kerámiaipar és az építőanyagipar vesztett legkevésbé a rendszerváltás után, a helyi üzemek országosan is számottevő kapacitásokkal rendelkeztek a '90-es évtized végéig közelében (Kiss, 2010; Molnár, 2007). A hagyományos helyi iparok továbbélését jelezte, hogy 2008-ban két nagyobb textilipari üzem is termelt a városban (Molnár, 2007; Kiss, 2009).

Az ipari megújulást szolgálta volna az országban – és különösen az Alföldön – az első hullámban alapított ipari parkja (1997–1999 között). A lokális gazdaságfejlesztés korlátait jelzi, hogy egy évtized után a park betelepülése még nem érte el az 50%-ot, igaz, az ott foglalkoztatottak száma a százas nagyságrendet már jócskán átlépte, viszont a cégek árbevétele összesítve is alig érte el az egymilliórdos határt.⁴² Ki kell emelni, hogy a külpiaci értékesítés részaránya kiugróan magas, a 90%-ot is átéli, vagyis itt nemzetközi láncokba magas szinten integrálódott termelésről beszélhetünk (Barta, 2002; Kiss, 2013a, 2013b; Molnár, 2013a, 2013b).⁴³

Ugyanakkor a tágabb üzleti szféra jelenléte a város gazdaságában még 10 évvel a rendszerváltás után is eléggé gyenge, az alföldi kis- és középvárosok középső harmadának-felének megfelelő (Nagy E., 2002; Nagy E.–Nagy G., 2009, 2010). A viszonylag csekély számban működő helyi üzleti szolgáltató vállalkozások átlagosnál kedvezőbb képet festenek Mezőtúr helyi gazdaságáról az ezredfordulón. Újabb évtized múltán a város lokális gazdaságban több mint 50 üzleti szolgáltató céget látunk, ami a hazai hierarchiában a 6. szintet jelenti (kilenc másik alföldi kisváros társaságában).⁴⁴ Miután a városállathoz jelentős része egyáltalán nem bizonyult centrumnak az üzleti szolgáltató cégek jelenléte alapján, a listára való felkerülés ténye önmagában az alföldi városok közepmezőnyébe emeli Mezőtúrt. A 2007-es helyzet annyiban árnyalható, hogy a városban működő cégek száma lényegében stagnált az ezredfordulóhoz viszonyítva, ami az alföldi városrangsorban lassú hátrасorolódást jelez. Mezőtúr a 24–33. helyet foglalja el, Békés, Csongrád, Berettyóújfalva, Nagykőrös, Karcag, Makó stb. társaságában.⁴⁵

42 Kiss Éva adatközlése a Promei Kft. felmérésére hivatkozva.

43 2001-ben az akkori térség exportkittettsége átlagosan csupán 10–15%-ra volt becslhető a kettős könyvelésű cégek adatai alapján. 2008-ban Mezőtúr teljes gazdaságára 13–16% közötti értéket láttunk. A külföldi tőke aránya a helyi cégek saját tőkéjéből ugyanakkor nem érte el a 9%-ot. A városi elektronikai ipar, a hazai legdinamikusabb ágazat, az autópark beszállítójává a 2000-es évek második harmadától.

44 Megjegyezzük, hogy az Alföldön a 2. és 3. szintet csak megyeszékhelyek, a 4. szintet a középvárosok (Baja, Cegléd, Hódmezővásárhely, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Gyula, Jászberény) töltik be, az 5. szinten pedig Kiszvárd, Mátészalka, Hajdúszoboszló, Orosháza, Szarvas, Szentcsanak, Kalocsa, Kiskőrös, Törökzentmiklós, Nagykőrös áll.

45 De pl. Kiszvárd, Mátészalka, Kalocsa, Kiskőrös, Orosháza, Szentcsanak, Törökzentmiklós mögött.

Az üzleti szolgáltató szektor elsődlegesen a város saját gazdasági szereplőit látja el, jelentősegtöbbletete nem mutatható ki.⁴⁶ A város vonzáskörzetébe tartozó, aminek egyik oka lehet, hogy a város által a beingázók számára kínált munkahelyek száma is szerény, s nem is túlzottan sokszínű, zömmel ipari és alacsony szintű szolgáltatói tevékenységeket takar (Beluszky–Győri, 2005a, 2005b; Nagy E.–Nagy G., 2008).

Az 1990-es évek elején tömegessé váló munkanélküliség ugyan nem tűnik el, de csökken, ami az országos, de különösen alföldi összefüggésben Mezőtúr helyzetét jóval kedvezőbbnek fejeti (Baranyi, 2008).⁴⁷ A 2008-as válság hatására a város munkanélküliségi mutatói újra romlani kezdtek, a ráta 10% fölé ugrott, ám ez a relatív pozíciójában nem okozott változást. A gazdaságilag aktív népesség aránya némileg alacsonyabb az országos átlagnál (422, illetve 436 fő 2011-ben), ami az Alföld kis- és középvárosi átlagától nem marad el.

1990 és 2008 között a lakosság átlagos jövedelmi pozíciója romlott az országos átlaghoz viszonyítva. Mivel a rendszerváltások az országos átlag négyötödét körül alakultak az átlagos jövedelmek, addig a válság kitörése előtt ez már nem érte el a 70%-ot (Baranyi, 2008; Nagy G., 2009). Látványosan javult ugyanakkor a lakásállomány felszereltsége, a rendszerváltás követő évtizedekben az öröklött infrastruktúrális hátrányok zömét sikerült felszámolni.

A helyi turizmus erősödő bázisát jelentette a fürdő fejlesztése, bár az általa generált vendégforgalom még sem közelítette az Alföld nagy fürdővárosait (Hajdúszoboszló, Gyula), vagy újonnan felújírt fürdőket (Orosháza, Berekszőlő, Cserkeszőlő, Kiskunmajsa, Mórahalom, Szarvas), inkább belesimult a kisebb alföldi városok fürdőinek átlagába (Gyomaendrőd, Békés, Kisújszállás, Püspökladány).

Kiskereskedelmében 1999-re már nemzetközi láncok üzletei is jelen vannak (Penny, Profi, Jéé) legalábbis a napicikk szegmensben.⁴⁸ Ezzel akkoriban Makó, Szarvas, Kiskunhalas, Gyulát, Kalocsát, a „hajdú” városokat, Kiszvárdot, vagy Mátészalkát is maga mögé utasította (Nagy E., 2000). A behálózható sűrűsége viszonylag kedvező, tehát a kiskiboltok túlélték a válságban nem lehetetlenítették el a nagyobb tökérejáró láncokhoz tartozó elárulhatóhelyek. Mezőtúron 150 körüli kiskereskedelmi egység működött a válság előtt, ami valamivel kevesebb, mint a vele egy hierarchia-szintben sorolt városoké (Gyomaendrőd, Szarvas, Karcag, Kiszvárd, Mátészalka, Nyírbátor, Berettyóújfalva, Kalocsa, Abony) (Nagy E., 2005, 2009).

A felsőoktatás korábban betöltött pozitív városfejlesztési hatását halványította a Kar integrációja 2000–2005 között a Tessedik Sámuel Főiskola, 2006 után a Szolnoki Főiskola keretében, majd a finanszírozási nehézségek, illetve a hallgatóhiány és szerepük lényegében megszűnt a városban (2010–2011).

A Csatári Bálint által 2002-es adatokon végzett faktoranalízis az alföldi városok

46 Jász-Nagykun-Szolnok megyében csak Jászberény, Hajdúban Berettyóújfalva, Békésben Gyula, a többi alföldi megyében 2–4 nem megyeszékhely településen mutatható ki számottevő ellátott rurális népesség.

47 Míg 1992-ben országosan a legrosszabb 30. helyzetű munkaügyi kirendeltség volt a mezőtúri, 2002-re már a középső ötödöben foglalt helyet, ami az Észak-Alföldön a legjobbak közé emelte, Balcsók István kutatásai alapján.

48 Nagy Ervika gyűjtése alapján.

zömében úgy találta, hogy méretükhöz viszonyítva szerényebb intézményrendszerrel rendelkeznek, mint dunántúli társaik. Mezővárosy esetében a faktorpontszám alapján mérsékelt volt ez az elmaradás, ez nagyjából megfelelt a régió kis- és középvárosai átlagának.⁴⁹ Az ún. „dinamika” faktorban Mezőútról helyzete kedvezőbb, enyhén gyorsabb fejlődési pályán mozgott, mint az Alföld városainak többsége (valamelyest elmaradva az országos átlagtól), ezzel a 20–40. hely közé került a régiós rangsorban (Csatári, 2003).

Beluszky az ezredfordulón Mezőútról a dinamika-mutatók alapján pozícióját veszti, stagnáló-hanyatló városként írja le, s a hazai városállozat negyedik (alulról második) szintjére sorolta be.⁵⁰ A városhierarchiában teljesértékű kisvárosként definiálja Makó, Szarvas, Kalocsa, Karcag, Jászberény, Kiskunfélegyháza társaságában, de Cegléd, Kiskunhalas, Kiszvárd, Mátészalka, Szentes, Orosháza, Gyula, Bajás és Hódmezővásárhely (középvárosok) mögött (Beluszky, 2005). Beluszky Pál a vizsgálatait 2009-ben is megismételte, ennek eredménye Mezőútról besorolását nem változtatta meg. Viszont átalakult az a városi kör, amely Mezőútról hasonló karakterrel rendelkezett akkor; ide sorolta: a városát, Kiskunfélegyházát, Szarvas, Nagyköröst, Karcagot, Berettyóújfalut, Hajdúböszörményt, Kiszvárdt és Mátészalkát. A városipolitikájában Mezőútról az agrár-tradíciókkal rendelkező kisvárosi csoportot erősítette, számos „hajdú” és „nagykun” városi társaságában, valamint néhány más várossal együtt Csongrád és Békés megyék északi feléből (Beluszky, 2010).

A Lengyel–Rechnitzer (2000) szerzőpáros 1990-ben Mezőútról a városok alsó szintjére, s legnagyobb csoportjába (101) teszi, az innováció-hiányos centrumok közé. 1997-re a helyzet annyiban romlott, hogy az 5 helyett 6 szintű beosztásban a város helye továbbra is a legrosszabb kategóriában van, ám már csupán 57 másik – döntően dél- és kelet-magyarországi – kisváros társaságában.

Néhány évvel később Rechnitzer és szerzőtársai (Rechnitzer–Ciszmadia–Grosz, 2005) 11 csoportba osztotta a hazai városállományt. Az innovációs szempontból kedvezőtlen állapotú városok köre nagyon szélesnek bizonyult, a 7–11. csoportokba összesen 228 város került, az alföldi városoknak pl. háromnegyede. Mezőútról, szerintük, átlagot el nem érő fejlődési potenciál jellemzi, együtt, közel 60 várossal (ebből 27 alföldi). Az ennél rosszabb, erősen kedvezőtlen helyzetű csoportba 67 magyar város jutott, az Alföldről 46! A nagyrégió városainak egységiesen rossz innovációs helyzete miatt Mezőútról Alföldön belüli relatív pozíciója valójában nem romlott, inkább stagnált.

Molnár László és szerzőtársai (2002) 600 alapmutatóra elvégzett vizsgálatait az ún. egyéb városi kategóriában foglalkoztak Mezőútról ezredfordulós fejlettségi színvonalával. Bár a jövedelmi, az infrastruktúrális alapok fejlettségi faktorokban a város enyhén negatív sajátértékekkel rendelkezett, az önkormányzati faktorban már enyhén pozitív értéket találunk. Végeredményben a komplex fejlettségi faktorban szintén az átlagosnál némileg jobb sajátértékeket látunk. A települések fejlettségi csoportjainak kialakításakor a várost az „országos átlag”-nak megfelelő mutatókkal jellemezhető, az

49 E méretkategóriában Karcag, Baja, Kiskunhalas, Cegléd, Hajdúböszörmény, Gyula, vagy Orosháza mutat szerény jelentőségűtöbbletet.

50 Az Alföldön dinamikus fejlődő várost nem is talál, pozícióikat javították is csekély számban (8), a korábbi pozícióikat öröközték már népesebb csoport alkotója (16 város). Igaz, ez a mutató nem utal arra, hogy egy város korábban milyen helyzetből indult (pl. milyen pozíciót is öröz)?

alföldi városok nagyobb részével együtt mozgó csoportba sorolták.

Nemes Nagy József 1990 és 2002 között öt időpontra elvégzett vizsgálatait három fő és azon belül 3–3 alkategória segítségével osztályozta a hazai városállozatot (Nemes Nagy, 2004.). Mezőútról a statikus (2002. évi) vizsgálatok komplex versenyhátrányosnak, a dinamikus adatok (1990–2002 közötti elmozdulás értékelése) többszörös versenyhátrányosnak mutatták. E csoportban további 27 észak- és dél-alföldi kisvárost találunk.

Nagy Gábor az ezredfordulón a városok IT-aktivitását próbálta meghatározni jörési közvetett mutatórendszer segítségével (Nagy G., 2006a). Eredményei alapján a városmért, a földrajzi helyzet, a központi funkciók kiépültsége, illetve a karakteres új piacgazdasági szerepek tagolták elsődlegesen a városi mezőnyt. Ebben a rangsorban az alföldi városok a későn indult, ezért gyengébb pozíciókat foglaltak el általában, Mezőútról az alföldi átlag körül helyezték. A 2007–2010 közötti periódusban megismételt, immár a szélessávú vonalas internet terjedését vizsgálva az idős szak elején széttört, később viszont már konvergáló fejlődési pályákat látunk a hazai városoknál. Bár az Alföld hátránya általában még kimutatható volt, a lemaradás mértéke számottevően csökkent.

Az aktivitás a vállalkozói-intézményi szféráról áttevődött a lakosságra, ami a jövedelmi és képzettségi adatokkal korrelált. Mezőútról a későn induló, de átlag feletti dinamikát mutató táborba tartozott, az alföldi kis- és középvárosok átlagának megfelelő fajlagos mutatókkal.

Nagy Gábor és Nagy Erika 2008-as eredményei alapján⁵¹ Mezőútról a hazai városállozat ötödik szintjére került (20–24 pont), melyek még valós gazdasági centrum szerepet betöltő városokat tömörítették. Ez a hazai hierarchiában a 130–141. helyet jelentette (23 pont), az Alföldön pedig a 30–32. helyet, Csongrád és Békés társaságában, kissé elmaradva Hajdúböszörmény és Kiskunmaja mögött, de megelőzve Újfehértót, Jászfényszarut és Püspökkladányt.⁵² Külön kiemelték, hogy a hozzáadottérték-teremtés szintje jó-közepes, 21–25% közé tehető, ami lenyegesen magasabb a nyugat-dunántúli, zömmel összeszerelő iparra alapozott városi gazdaságok hasonló mutatójával.

Molnár Balázs (2006) vizsgálata a kis- és középvárosi hálózat globális beágyazottsági szintje alapján képzett csoportokat.⁵³

Mezőútról ebben az összevetésben a globális hálózatokba alacsonyabb szinten integrálódott kisvárosok csoportjában foglal helyet (leszakadók), a vizsgált alföldi kis- és középvárosok bő feléhez hasonlóan.

51 A komplex pontszámok a vállalkozási aktivitást, a kereskedelmi, üzleti szolgáltatási centrum szerepet, a külföldi tőke jelenlétét, az export-kitettséget, a helyi gazdaság hozzáadottérték-termelő képességét fogták egybe.

52 Jellemző, hogy a 300 feletti városállozat legalább harmada gazdasági értelemben semmiképpen nem tekinthető centrumnak, ugyanakkor néhány nem városi rangú település is megjelenik, elsősorban a főváros körül, illetve az iparosodottabb megyék területén. A vizsgálat magá 4300 hazai településre terjedt ki.

53 Nyilvánvalóan a magas, vagy alacsony globalizáltsági szint nem bír értékérő funkcióval, de a területi különbségek érzékeltesére egy sajátos szempont szerint alkalmasnak tekinthető.

A régióban két globalizálódó középváros (Szolnok és Békéscsaba) mellett globális gazdaság dinamizáló fejlődést mutat Gyula, Jászberény, Kalocsa és Baja, van továbbá 11 felzárkózó, s végül 7 ún. „kimaradó”, a globális gazdaság által alig érintett centrum.

A hazai középvárosok területi tökéjének kiszámítását Tóth Balázs István (2014) munkájában találhatjuk meg (51 indikátorra alapozva). A leggyengébb lokális tökéket Makó, Karcag, Hajdúböszörmény, Nagykőrös mutatta az Alföldön. Ami Mezőtúr relatív helyét illeti, térsége is a legalsó kategóriában foglal helyet 54 (közte 30 alföldi) közép- és kisvárosias térség társaságában.

Összegzés helyett

Amikor egy város hosszú idő alatt megtett útját próbáljuk végigkövetni, sőt értékelni, általában bizonytalan területre tévedünk. Soha nem lehetünk teljes mértékben meggyőződve arról, hogy az általunk választott megközelítés(ek), az azokban használt indikátorok jól közelítik-e a valóságot, méri-e egy adott korszak teljesítményét, vagy „vakvágányra” viszik a szerzők gondolatait. Különösen óvatossá kell bánni a kelet-európai periféria országában lezajlott folyamatok értékelésével, legyenek azok makroszintűek (ország, nagyrégió), mezoszintűek (régión, táj, megye, térség), vagy mikroszintűek (pl. település). Giovanni Arrighi (1992) cikke a félperiféria fogalmának újraértelmezéséről megadja az elméleti keretet annak, miért ringathatja akár a kutatót is hamis biztonságérzetbe, ha a felzárkózásról, annak adott korban fontosnak tekintett indikátorairól ír. Számos esetben az indikátorok szintjén elért fejlődés nem belső forrásból, vagy a korábbi fejlődési pálya kiteljesedéséből, vagy új minőségi szintre emelkedéséből fakadhat, sokkal inkább az adott egységre ható centrum(ok) kellően befolyásos döntéshozó csoportjainak terjesztéséből stratégiájából. Az így generált fejlődés hosszú távon szervezhető is, ha sikerül élő kapcsolatokat találni a korábbi fejlődési pályával, vagy a lokális térben már működő egységek lehetséges fejlesztési irányzaival, de ez egyáltalán nem egyértelmű és egyedülként lehetséges kimenete a folyamatnak.⁵⁴

Ugyanakkor vannak elemei a lokális fejlődésnek, melyek sokkal állandóbbnak tűnnek (infrastruktúra, intézményrendszer, lokális társadalmi tőke), s amelyek alakulása lassúbb, de messzebbre ható következményekkel bír a város fejlődésére, a hosszabb távú esélyek alakítására.

54 A hazai ipari fejlődésben is számos lokális megtorpanás figyelhető meg nagyvárosi (az IBM 2003. évi kivonulása Székesfehérvárról), vagy kisvárosi (Nokia – Komárom, Mannesmann – Sárboárd stb.) példákban.

Irodalomjegyzék

- Arrighi, G. (1992): A fejlődés illúziója. A félperiféria koncepciójának megújítása. *Fejlesztés*, 1992. 1/1. 15–16. Pp. 145–180. (ford.: Földes J. Gy.)
- Bácskai V. (1988): *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Budapest: Akadémiai.
- Bajmócy P. (2006): Közlekedésföldrajzi helyzet perifériaképző szerepe. In: Kanalas L.–Kiss A. (Szerk.): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 32–54.
- Baranyi B. (Szerk.) (2008): *Észak-Alföld. A Kárpát-medence Régiói* 8. Pécs–Budapest: MTA RKK–Dialog Campus.
- Barta Gy. (2002): A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000. *Studia Regionum Dialog Campus Tankönyvek*. Budapest–Pécs: Dialog Campus.
- Becsei J. (1996): Az alföldi tanarendszer történeti földrajza. In: Frisnyák S. (Szerk.): *A Kárpát-medence történelmi földrajza*. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. Pp. 171–198.
- Bellon T. (1996): *Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a 18–19. században*. Karcag: Karcag Város Önkormányzata.
- Beluszky P.–Györi R. (2004): Fel is, le is út... (Városaink településiracháiban elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században). *Tér és Társadalom* XVIII, 1. Pp. 1–41.
- Beluszky P.–Györi R. (2005a): A Slow Response System: The Urban Network. In: Barta, Gy.–Fekete, É. G.–Kukorelly Szőrényiné, L.–Timár, J. (Eds.): *Hungarian Spaces and Places–Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies. Pp. 378–396.
- Beluszky P.–Györi R. (2005b): Magyar városállomány a 20. század elején. *Dialog Campus Szakkönyvek*. Budapest–Pécs: Dialog Campus.
- Beluszky P.–Györi R. (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata a következő évek 1990 után) *Tér és Társadalom* XX, 2. Pp. 65–81.
- Beluszky, P.–Kovács, Z. (2009): Settlements. In: Kocsis, K.–Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps*. Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 104–116.
- Beluszky P. (2000): Adalékok a városállomány 1990 utáni átalakulásához. In: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs: MTA RKK. Pp. 115–129.
- Beluszky P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. *Studia Regionum Dialog Campus Tankönyvek*. Budapest–Pécs: Dialog Campus.
- Beluszky P. (2010): Az alföldi mezővárosok – a szabályt nem erőstől kivételek. In: Barta Gy.–Beluszky P. – Földi Zs.–Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. Pécs: MTA RKK. Pp. 183–195.
- Bernát T.–Bóra Gy.–Kálász L.–Kollár A.–Matheika M. (1986): *Magyarország gazdaságföldrajza*. Budapest: Kossuth.
- Bihari Zs.–Kovács K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* XX, 4. Pp. 49–66.
- Blazovich L. (1985): A Körös-Tisza–Maros-köz középkori településrendje. *Dél-alföldi Évszázadok*. Békéscsaba–Szeged.
- Csatári B.–Tóth J. (1993): A szolnoki településcsoport belső és külső kapcsolatrendszere. In: Tóth J. (Szerk.): (1993): *A szolnoki agglomeráció. Strukturális jellemzők és fejlesztési lehetőségek*. Pécs: MTA RKK. Pp. 336–350.
- Csatári B. (1994): *Az Alföld helyzete és perspektívái*. Alföld Kutatási Program 1991–1994. A Nagyalföld Alapítvány Kötetei 4. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány.
- Csatári B. (2003): Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: Timár J.–Velkey G. (Szerk.): *Városok alföldi nézőpontból*. Békéscsaba–Budapest: MTA RKK ATI – MTA TTK. Pp. 55–77.
- Dövényi, Z.–Kocsis, K.–Tóth, J. (2009): Demographic features. In: Kocsis K.–Schweitzer F. (Eds.): *Hungary in Maps*. Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 84–95.

- Dövényi Z. – Tolnai Gy. (1993): A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In: Enyedi Gy. (Szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: KJK. Pp. 143–174.
- Friskyák S. (1990): *Magyarország történeti földrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Friskyák S. (Szerk.) (1984): *Budapest és a megyék földrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Gál Z. (1996): Városfejlesztés és banki infrastruktúra: Városhierarchia vizsgálatok a pénzügyi innovációk elterjedése alapján a 20. századi Magyarországon. *Tér és Társadalom X.* 2–3. Pp. 211–224.
- Gál Z. (2000): A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. In: Horváth Gy. – Rechiniter J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs: MTA RKK. Pp. 374–396.
- Hajdú Z. (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Studia Regionum Dialóg Campus Tankönyvek. Területi és Települési Kutatók 17. Budapest: Pécs: Dialóg Campus.
- Kiss É. (2009): Industry. In: Kocsis, K. – Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps*. Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 153–163.
- Kiss É. (2010): *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*. Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Kiss É. (2013a): Sokszínű ipari parkállomány. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióiban*. Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. Pp. 11–39.
- Kiss É. (2013b): A gazdasági válság hatása az ipari parkokra. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióiban*. Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus. Pp. 192–209.
- Kovács Cs. (1993): A települési és térségi jövedelemegyenlőtlenségek az adóköteles jövedelmek és a nyugdíjak alapján. In: Enyedi Gy. (Szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: KJK. Pp. 359–383.
- Lackó L. (Szerk.): (1991): *Világtérségek Magyarországon*. – Az MTA közgyűlés keretében 1991. május 13-án tartott osztályülés előadása. MTA Földtudományi és Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. MTA RTB.
- Lados M. (1991): *A pénzügyi rendszer kialakulása Magyarországon. Területi terjedés – területi fejlődés*. Tanulmányok–Elemzések–Dokumentumok–Javaslatok. Győr: MTA RKK EDO.
- Lengyel I. – Rechiniter J. (2000): A városok versenyképességéről. In: Horváth Gy. – Rechiniter J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs: MTA RKK. Pp. 130–152.
- Molnár B. (2006): A magyarországi kis- és középvárosok globalizációs típusai. *Tér és Társadalom XX.* 4. Pp. 67–83.
- Molnár E. (2007): *Megújulás, vagy csendes vegetálás? Az észak-alföldi kisvárosok földelőzömpara az ezredfordulón*. Doktori (PhD) értekezés, Debrecen.
- Molnár E. (2013): A közlekedési adottságok szerepe a Hajdú-Bihar megyei ipari parkok fejlődésében. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióiban*. Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. Pp. 144–161.
- Molnár E. (2013): Az autópálya, mint húzóerő az ipari parkokban: telephelyválasztás, közlekedési adottságok. In: Kiss É. (Szerk.): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióiban*. Studia Regionum Dialóg Campus Szakkönyvek. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. Pp. 210–235.
- Molnár L. – Adler J. – Barta J. – Benyó B. – Biró P. – Skultéty L. (2002): A települési szintű relatív fejlettség meghatározása. *Közgazdasági Szemle XLIX.* 1. Pp. 74–90.
- Nagy E. – Nagy G. (2008): A városok gazdasági potenciálja. *Falu-Város-Régió* 3. Pp. 32–42.
- Nagy E. – Nagy G. (2009): Changing spaces of knowledge-based business services in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin* 58. 2. Pp. 101–120.
- Nagy E. – Nagy G. (2010): Koncentráció és függőség – a magyar városállók az üzleti szolgáltatások térsztruktúráiban. In: Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások szempontjai*. Pécs: MTA RKK. Pp. 158–182.
- Nagy E. (2000): Globális stratégiák és lokális válaszok a kiskereskedelemben. In: Horváth Gy. – Rechiniter J. (Szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs: MTA RKK. Pp. 354–373.
- Nagy E. (2002): A szolgáltató szektor az Alföldön. In: Csatári B. – Timár J. (Szerk.): *Területfejlesztés és rendszerváltás az Alföldön*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása. Budapest: MTA TKK. Pp. 106–129.
- Nagy E. (2005): Retail Restructuring and Emerging Spatial Patterns of Consumption: New Aspects of Development Disparities in Hungary. In: Barta, Gy. – Fekete, É. G. – Kukulorely Szörényiné, L. – Timár, J. (Eds.): *Hungarian Spaces and Places – Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies. Pp. 161–181.
- Nagy E. (2006): Az üzleti szolgáltatások differenciálói szerepe. In: Kanalas I. – Kiss A. (Szerk.): *A periferiaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 98–115.
- Nagy E. (2009): Internal Trade. In: Kocsis, K. – Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps*. Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 182–187.
- Nagy G. (2002): Az Alföld gazdasági fejlődésének néhány vonása. In: Csatári B. – Timár J. (Szerk.): *Területfejlesztés és rendszerváltás az Alföldön*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása. Budapest: MTA TKK. Pp. 78–105.
- Nagy G. (2006): A gazdasági fejlettség minőségi indikátorai. In: Kanalas I. – Kiss A. (Szerk.): *A periferiaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 86–97.
- Nagy G. (2006): A gazdasági teljesítmény vizsgálata (néhány gazdasági mutató alapján). In: Kanalas I. – Kiss A. (Szerk.): *A periferiaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK ATI. Pp. 67–72.
- Nagy G. (Szerk.) (2009): *Dél-Alföld. A Márád-medence Régiói* 10. Pécs–Budapest: MTA RKK – Dialóg Campus.
- Nemes Nagy J. – Ruttkay É. (1989a): *A második gazdaság földrajza*. Budapest: OTI TGI.
- Nemes Nagy J. – Ruttkay É. (1989b): Gazdasági térségek az Alföldön. *Alföldi Társadalom* 1992. Pp. 56–71.
- Nemes Nagy J. – Ruttkay É. (1993): Vállalkozások területi terjedése (1982–1991). In: Enyedi Gy. (Szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest: KJK. Pp. 127–142.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenykör? In: Nemes Nagy J. (Szerk.): *Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon*. Regionális Tudományi Tanulmányok 9. Budapest: ELTE RTK. Pp. 5–42.
- Perczel Gy. – Tóth J. (Szerk.): (1994): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Egyetemi jegyzet. Budapest: ELTE.
- Problád, F. (2009): General Characteristics of Economy. In: Kocsis, K. – Schweitzer, F. (Eds.): *Hungary in Maps*. Budapest: Geographical Research Institute, H.A.S. Pp. 117–126.
- Rechiniter, J. – Csizmadia, Z. – Grosz, A. (2005): Knowledge-based Innovation Potential of the Hungarian Urban Network at the Turn of the Millennium. In: Barta, Gy. – Fekete, É. G. – Kukulorely Szörényiné, L. – Timár, J. (Eds.): *Hungarian Spaces and Places – Patterns of Transition*. Pécs: Centre for Regional Studies. Pp. 397–415.
- Rechiniter J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás. – A térszerkezet alakító innovációk*. Győr: MTA RKK.
- Rechiniter J. (Szerk.) (1998): *A privatizáció regionális összefüggései*. Számadás a talentumról. Budapest: ÁPV Rt.
- Rechiniter J. (Szerk.) (1994): *Fejlesztés a regionális gazdaságtan tanulmányozásához*. Győr–Pécs: MTA RKK.

- Ruttkay É. (1991): *A kistérszervezetek térbeli terjedésének jellemzői*. Tanulmányok–Elemzések–Dokumentumok–Javaslatok. Győr: MTA RKK ÉDO.
- Sárfalvi B. (1991): *Magyarország népességföldrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Sikos T. T. (Szerk.) (1990): *Jász-Nagykun-Szolnok megye infrastruktúrája. – A megye településeinek hálózati infrastruktúrája és a népesség térbeli mozgása*. Pécs: MTA RKK.
- Sütő A. (2008): *Város és vidéke rendszerek és típusaik Magyarországon. Falu-Város-Régió 2008. 3.* Pp. 51–65.
- Tatai Z. (1984): *Iparunk területi szerkezetének átalakítása*. Budapest: Kossuth.
- Timár J. (2002): *Változó településkapcsolatok*. In: Csatári B.–Timár J. (Szerk.): *Területfejlesztés és rendszerváltás az Alföldön*. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása. Budapest: MTA TKK. Pp. 157–185.
- Timár L. (1986): *A gazdasági térszerkezet és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon*. Az MTA Regionális Kutatások Központjának eredményei 4. Pécs: MTA RKK.
- Tóth B. I. (2014): *A hazai kistérségek vonzerejének és területi tökéjének néhány összefüggése*. *Területi Statisztika* 54. 1. Pp. 3–18.
- Tóth J. (1988): *Urbanizáció az Alföldön*. Területi és Települési Kutatások 3. Budapest: Akadémiai.

